

ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

2/2015

УДК 94:355.1(497.11)"1331/1355"
355.48(497.11)"1331/1355"

Мр Марко Алексић

БЕОГРАД

E-mail: marko_aleksic@yahoo.com

РЕФОРМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ВРЕМЕ СТЕФАНА ДУШАНА

АПСТРАКТ: Од почетка своје владавине Стефан Душан је предузимао бројне мере у циљу модернизовања српске средњовековне војске. На основу сачуване писане и археолошке грађе можемо реконструисати изглед и наоружање једног оклопника у Србији овог времена. Увоз великих количина савременог наоружања и војне опреме, оснивање нових врста јединица, увођење тактичких иновација у српску војску, ширење витешких обичаја у земљи као и друге мере српског владара сведоче да се ради о свеобухватној реформи српске војске по узору на модерне војске тог времена.

Кључне речи: српска средњовековна војска, Стефан Урош VI Душан, тешка коњица, оклопници, витештво, XIV век, најамници.

Развој војске и вештине ратовања у Немањићкој држави одвијао се упоредо са другим областима живота средњовековног друштва. Иако није познат целокупан ток овог процеса, могуће је препознати одређене етапе као и преломне тренутке у којима се српска средњовековна војска мењала и усавршавала. Долазак на власт Стефана Душана 1331. године представља једну од прекретница у том смислу. Бројне мере које је овај Немањић предузимао у циљу унапређења и модернизовања своје војне силе указују да се заправо радило о свеобухватној реформи српске војске која је извршена по узору на западну вештину ратовања.

У време док је још био млади краљ у Зети, Стефан Душан се окупио поузданим припадницима домаће властеле, али је рано увидео и предности западне вештине ратовања. У једном од првих и најзначај-

нијих војних подухвата у којима је учествовао, бици код Велбужда 28. јула 1330. године, он је предводио јуриш коњице сачињене од страних најамника. По византијском хроничару Нићифору Григори том приликом је у српској војсци учествовало 1000 Келта (Француза, Шпанаца?)¹, а по цару-писцу Јовану Кантакузину, такође савременику ове битке, 300 тешко оклопљених Немаца (εξ Αλαμανών)². Познији дубровачки хроничар Мавро Орбин наводи 1300 најамника из Немачке од којих је 300 било оклопљених коњаника.³ Да су одреди које је Душан предводио у бици код Велбужда били сачињени од тешких оклопника конкретно каже Кантакузин, док Григора само наводи да су се ови ратници „одликовали величином тела, изузетном снагом и били су најбоље извежбани и искусни у руковању оружјем“.⁴

Три године касније на Душановом двору затичемо такође један најамнички одред оклопника из Немачке. Ова јединица под командом витеза Палмана остала је у Србији преко две деценије, све до смрти српског цара 1355. године.⁵ На основу архивских података као и археолошких налаза, данас смо у могућности да детаљно реконструирамо опрему и наоружање једног припадника ове јединице – тешко оклопљеног коњаника из пратње српског владара. Октобра месеца 1333. године витез Палман је дошао у Дубровник како би примио опрему коју је код тамошњег трговца Блажа Кабуџића заложено један неименовани најамник у служби његовог господара, српског краља. Опрема се састојала од два грудна оклопа типа корача, три шлема типа барбута са верижном (панцирном) подкапом (“*barbutas cum mallis*”), три велика шлема са украсном челенком (“*cimeris*”), два верижна оковратника, затим један пар металних оклопа за ногу до колена, један пар оклопа за бутине, пар металних рукавица, две тунике која се носила преко оклопа (*surcotte*), прекривач за коња и три седла.⁶

Опрема средњовековног ратника овог времена доживљава значајне промене. Напредак металургије у Европи омогућио је откривање нових, квалитетнијих врста челика као и начина обраде метала што је најпре нашло примену у војној индустрији. Средњо-

---

¹ Нићифор Григора, *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986 (С. Ђирковић - Б. Ферјанчић, у даљем тексту: *Григора*, *ВИИИЈ*, VI), 209-210.

² Јован Кантакузин, *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986, 338. (С. Ђирковић - Б. Ферјанчић, у даљем тексту: *Кантакузин*, *ВИИИЈ*, VI).

³ *Мавро Орбин, Краљевство Словена*, Београд 1968, 99. Превод и коментар С. Ђирковић. (у даљем тексту: *Орбин*)

⁴ Григора, *ВИИИЈ*, VI, 209-210.

⁵ М. Dinić, „O vitezima Palmanu”, *Zgodovinski časopis* 6-7/1953, 398-401.

⁶ Дубровачки архив, *Div. Rag.*, 20. окт. 1333: К. Јиречек, *Историја Срба II*, прев. Ј. Радонић, Београд 1952², 113; *Div. Canc.* 10, fol. 97: Ђ. Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Београд 1976, 120. (у даљем тексту: Petrović, *Dubrovačko oružje*).

вековни оклоп доживљава промене које се пре свега огледају у појави нових видова заштите торзоа и удова ратника, као и нових типова шлемова. У ово време корача је представљала најсавременију врсту грудног оклопа, пршњака или кираса, који је чинио основни део заштите оклопника. Она је била сачињена од више мањих челичних плоча ушивених у чврсту тканину, најчешће од сукна или коже, и повезаних нитнама.⁷ Број металних плоча варира од десетак до више стотина, а зависно од тога и њихова величина. Порекло овакве конструкције оклопа од ушивених и спојених металних плоча потиче још од античких и рановизантијских ламеларних оклопа који такође имају старије узорке.⁸ У нешто једноставнијој форми, овај вид заштите ратника остао је у употреби код номадских и суседних народа на истоку Европе, а захваљујући напретку металургије од друге половине XII века поново је ушао у ширу употребу и у остатку континента.⁹ За једно од његових ранијих сведочанстава у западној Европи сматра се ликовна представа Св. Маурицијуса у катедрали у Магдебургу, централна Немачка из око 1250. године.¹⁰ Слика ратника у грудном оклопу који би могао одговарати корачи Италијанских па и Дубровачких извора прве половине XIV века налази се у базилици Св. Абондија у граду Комо у Ломбардији, северна Италија, из око 1320. године.¹¹ У ово време грудни оклоп од челичних плоча прекривао је само торзо ратника, док су руке, врат и карлица и даље били заштићени панцирном кошуљом која се носила испод пршњака. Овакав тип заштите представљао је етапу у развоју средњовековног оклопа од једноставне панцирне (верижне) кошуље ка пуном, плочастом оклопу (*plate armour*).¹² Иако је грудни део плочастог оклопа био од једне, односно две металне плоче, онај израђен од више мањих сегмената наставио је да буде у употреби и после XIV века, пре свега у форми бригантина.

У општем развојном путу средњовековног оклопа, корача припада комбинованом или прелазном типу који се налази између ста-

⁷ M. Glinianowicz, "The Brigandine from the Polish Army Museum in Warsaw – some thoughts about its provenance and chronology", *Weapons Bring peace? Warfare in Medieval and Early modern Europe*, ed. L. Marek, Wrocław 2013, 164.

⁸ Petrović, *Dubrovačko oružje*, 104-105.

⁹ D. Nicolle, "Jawshan, Cuirie and Coats-of-Plates: An Alternative Line of Development for Hardened Leather Armour", *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. D. Nicolle, Woodbridge 2002, 206-214. (у даљем тексту: Nicolle, *Jawshan*).

¹⁰ D. Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350*, Vol. 1, London 1999, 440; Glinianowicz, *н.д.*, 165.

¹¹ Фреска Распећа у апсиди цркве: A. Rovi, E. Pifferi, *Arte sacra in territorio lariano*, Como 2002, 60, 67.

¹² Nicolle, *Jawshan*, 180 и даље.

ријег верижног и каснијег плочастог оклопа. Оваква врста грудног оклопа назива се *coat-of-plates*, а познат је и као визби оклоп.¹³ Име потиче од града Визбија на Готланду, где се 27. јула 1361. године одиграла битка у којој је војска данског краља Валдемара IV поразила снаге предвођене локалним племством. Погинули су, услед специфичних околности на бојном пољу, покопани тек након три дана пошто су тела лежала на летњем сунцу, због чега са њих више није било могуће скинути оклопе. Од XIX века до данас, археолози су у укупно пет откривених масовних гробница ископали велики број добро очуваних грудних оклопа састављених од металних плоча ушивених у тканину. Тако је овај тип пршњака добио име по локалитету где је врло рано откривен већи број његових налаза.¹⁴ Међу примерцима ископаним на локалитету Визби доста је оних који имају нешто старије типолошке особине у односу на време када су доспели у земљу (1361), будући да су били у употреби припадника ситног локалног племства које није било у могућности да често обнавља своје наоружање и опрему.¹⁵ Због тога међу налазима са овог локалитета има доста примерака који су типолошки ближи оклопима који су у Венецијанском и Дубровачком архиву у четвртој и петој деценији XIV века носили назив корача.

О употреби корача у средњовековној Србији, поред писаних извора, сведоче и поједине ликовне представе, као и археолошки налази. На фресци из 1349. године у манастиру Лесново код Кратова у Македонији представљен је свети ратник у грудном оклопу који одговара овом типу (сл. 1). Од археолошких налаза издвајају се они са локалитета средњовековне тврђаве Сталаћ одакле потичу металне плочице са закивцима које су припадале овој врсти грудног оклопа.¹⁶ Иако вероватно потичу из нешто каснијег времена, ти налази, попут сличних металних плочица оклопа пронађених у средњовековним тврђавама Милешевац, Козник, Маглич, Ужички град и Крушевац¹⁷ сведоче о широкој употреби ове врсте оклопа у средњовековној Србији и могу се повезати са нешто каснијим писаним подацима.¹⁸ Слични археолошки налази сведоче да је ова врста заштите ратника током друге половине XIV века била заступљена у ширем региону.¹⁹

---

¹³ Nicolle, *Jawshan*, 179, 215-216.

¹⁴ B. Thordeman, *Armour from the battle of Wisby 1361*, Stockholm 1939.

¹⁵ Nicolle, *Jawshan*, 215.

¹⁶ D. Minić, O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Beograd 2007, 122-123, сл. 76.

¹⁷ *Исто*, 123.

¹⁸ Видети напомене 77 и 78.

¹⁹ D. Rabovyanov, S. Dimitrov, "Medieval armour from the Royal Palace in the Bulgarian capital Tarnovgrad", *Acta Militaria Mediaevalia* VII, Kraków-Rzeszów-Sanok 2011, 161-174; D. Rabovyanov, V. Naydenov, "Late Medieval Coat of Plates from the Lo-

Поред пршњака, основну заштиту оклопника у првој половини XIV века и даље је чинила панцирна (верижна) кошуља, код нас традиционално позната као брња. Она је била израђена од уплетених металних алки (верижица) и могла је имати дуге или кратке рукаве.²⁰ То је била стара и добро позната врста заштите ратника, а истом техником, од уплетених гвоздених алки, биле су израђене и верижне подкапе за заштиту дела лица и врата које су могле бити спојене са панцирном кошуљом (као капуљача) или одвојене, а носиле су се испод шлема.

У попису наоружања и опреме непознатог витеза у служби српског краља из 1333. године наводи се шест шлемова, од којих три припадају типу барбута. Барбута се појавила током прве половине XIV века²¹ и наредних стотињак година заједно са басинетом и великим шлемом представљала је најпопуларнији тип шлема у Европи.²² У питању је био велики шлем који је штитио главу и делимично врат, а испод њега се носила верижна заштита за лице и остатак врата. Његов општи облик инспирисан је античким шлемовима са наглашеним образинама и стилизованим горњим, надочним луком отвора за лице. Археолошки налази барбута из овог времена су врло ретки, а један добро очуван примерак откривен је у реци Неретви код Мостара²³ (сл. 2). Још једно сведочанство о употреби барбута код нас у XIV веку представљала би и надгробна плоча великог војводе Николе Стањевића из цркве Св. Стефана у селу Конче у југоисточној Македонији.²⁴ На каменом споменику овог истакнутог ратника који је војну каријеру започео код цара Душана, а завршио у служби породице Мрњавчевић, представљен је шлем са челенком у виду раскошне перушке (сл. 3). Иако је шлем приказан из профила, горњи део калоте и посебно наглашене образине указују да се ради о барбути.

wer Danube Fortress of Nikopol", *Archaeologia Bulgarica* XVII, 2 (2013), 73-88; М. В. Горелик, Н. М. Фомичев, "Рыцарские доспехи XIV века из Азова", *Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII-XVI веках*, Ростов на Дону 1989, 73-76.

²⁰ *The Hutchinson Dictionary of Ancient & Medieval Warfare*, ed. Matthew Bennett, Chicago-London 1998, 200; Petrović, *Dubrovačko oružje*, 102-104.

²¹ Petrović, *Dubrovačko oružje*, 120-121.

²² E. Oakeshott, *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*, Woodbridge 2012², 109-110; о шлемовима типа басинет код нас: М. Алексић, „Нови типови оружја и војне опреме у Моравској Србији друге половине XIV века”, *Власт и моћ. Властела Србије од 1365. до 1402. године*, ур. С. Мишић, Крушевац 2014, 270-275. (у даљем тексту: Алексић, *Нови типови*).

²³ А. Милошевић, Ж. Пековић, „Povijesne i arheološke potvrde za srednjovjekovni Mostar”, *Godišnjak ANUBiH* 35/2006, 5-50.

²⁴ С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности. Историја и традиција*, приредио С. Ђирковић, Београд 1982, 320.

Осим три барбуте, непознати Душанов витез поседовао је и три велика шлема. Велики шлем је био класичан витешки шлем који се у ово време користио пре свега у јуришу тешке коњице али и на турнирима и у другим посебним приликама. Због тога се на њему често носила челенка – симболичко знамење, односно основни хералдички мотив из грба власника. Иако археолошки налази великог шлема из Србије нису познати, он је врло често приказан на грбовима нашег племства који су познати са новца, печата, прстења и других предмета из овог времена.²⁵ Да су и други витезови у служби српског краља носили овакав шлем на коме се налазило њихово хералдичко знамење говори податак о сестрићу витеза Палмана, Георгу који је такође био припадник Душанове телесне гарде. Он је крајем 1343. у Дубровнику заложии свој шлем са цимерима (*unum elmum cum cimera*).²⁶ У северозападној припрати манастира Дечани налази се надгробна плоча једног непознатог витеза на којој је представа великог витешког шлема са челенком у виду две подигнуте руке²⁷ (сл. 4).

Поред шлема, грудног оклопа и панцирне кошуље, у опрему Душановог витеза спадали су и метални штитници за ногу, посебно за подколенице и надколенице. Нема података како су ови делови војне опреме тачно изгледали, али околност да су наведени посебно, за горњи и доњи део ноге, указује да треба искључити могућност да је у питању био верижни шус који је, без обзира да ли је штитио целу ногу или је допирао само до колена, био из једног дела. Будући да у ово време плочасти оклоп још увек није био развијен, у обзир би можда најпре дошли делови израђени од металних пречки, односно шипки, шина (*splint armour*), који су у XIV веку представљали део комбинованог оклопа. Током прве половине XIV столећа овај део опреме ратника такође доживљава значајан напредак. До тада је заштита за ногу углавном била верижна (*chausse*), али сада у употребу улазе и штитници за подколенице у виду металне плоче. Они су се користили још у античко доба, али су у средњем веку израђени од квалитетнијег челика и временом бивају састављени из две плоче спојене шаркама и кожним каишевима (гривник). Међутим, у првој половини XIV века у употреби је био штитник од једне анатомски обликоване металне плоче са поставом који је штитио подколеницу са предње стране.

---

²⁵ Ђ. Јанковић, „Нека запажања о властелинским шлемовима на ликовним представама у Србији XIV-XV столећа”, *Зборник Филозофског факултета* 16, Београд 1989, 147 и даље.

²⁶ Div. Rag. 30 дец. 1343: Јиречек, *н.д.*, 113.

²⁷ Д. Поповић, „Средњовековни надгробни споменици у Дечанима”, *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, ур. В. Ђурић, Београд 1989, 235, сл. 12.

Непознати витез из пратње српског владара имао је тунику која се носила преко оклопа и плашт за коња, а да је имао врхунску опрему свога времена сведочи и то да је користио металне рукавице, као и чињеница да је поседовао чак шест шлемова, два грудна оклопа, три седла и још пуно додатне опреме. По стандардима тог времена, у питању је био тешки оклопник који је располагао комплетном и савременом опремом.²⁸ Душанови оклопници користили су мачеве,²⁹ а сигурно и друго оружје своје епохе, копље, бодеж, штит, буздован и друго. Сliku како је могао изгледати један витез – тешки оклопник у служби Стефана Душана пружа камени кенотаф Лудвига II Тириншког у дворцу Вартбург у централној Немачкој из око 1350. године (сл. 5). Осим представе опреме коју чине панцирна кошуља, грудни оклоп, шлем, верижна подкапа, штитници за ноге и друго, овај споменик илуструје и обичај средњовековног племства да поседују више шлемова од којих је један типа великог шлема на коме се налази челенка.

За преко двадесет година колико је боравила у Србији, јединица најамника под командом витеза Палмана помиње се у више наврата.³⁰ Из тих вести као и запажања о њиховој опреми генерално се може закључити да је била састављена од 300 бораца који су имали најсавременије наоружање и војну опрему, као и да је била ангажована на различитим борбеним задацима. Припадала је роду тешке коњице, али је била способна и за обављање других борбених задатака у својству пешадије. Овај најамнички одред по правилу је дејствовао у свом пуном саставу, а на његовом челу непрестано је био један командант, витез Палман. Поједини подаци дозвољавају претпоставке о боравку још неке јединице западних најамника у Србији тога времена,³¹ али осим што се углавном може претпоста-

²⁸ М. Алексић, „Наоружање и војна опрема тешке коњице у време Стефана Душана”, *Велики прасак. Сто година атентата у Сарајеву*, ур. В. Петровић, Пожаревац 2015, 99. (у штамп)

²⁹ Div. Rag. 30 дец. 1343: *Јиречек н.д.*, 113.

³⁰ Dinić, *н.д.*, 398-401.

³¹ У име цара Душана 1336. године било је регрутовано 300 пешака (*III centos pedites*) који су у Србију требали да стигну преко Венеције: S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike II, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb 1870, 11. (у даљем тексту: Ljubić, *Listine II*). Иако за одред немачких оклопника које помиње Јован Кантакузин у Беру у јесен 1350. године цар писац каже да су у питању исти они најамници које је упознао још 1342. године када су такође били у српској служби, околност да се налазе далеко од престонице и да нису уз свог владара који је у том тренутку предводио поход на другом крају земље, указује на могућност да у питању можда ипак није Палманов, већ неки други одред најамника који је у то време такође био у душановој служби: *Кантакузин, ВИНЈ VI*, 507. У групи података који би могли да упућују на постојање још неких немачких најамника у Србији осим палмановог одреда је и

вити да су у питању такође били оклопници, често није сигурно да ли су они заиста и стигли до Србије, колико су се евентуално задржали и на којим војним задацима су могли бити ангажовани.

* * *

Осим поменуте јединице тешких оклопника састављене претежно од страних најамника, расположиви извори из времена Душанове владавине пружају податке о постојању и других одреда истог или сличног састава у Србији. Убрзо по доласку на престо овај Немањић је почео да увози одређене количине наоружања и војне опреме, али се те поруџбине по обиму нису пуно разликовале од оних из времена његовог оца Стефана Дечанског. Међутим, подаци из Млетачког архива откривају да се увоз нагло интензивирао од 1341. године. У пет великих поруџбина од 1341. до 1349. године у Србију је преко Венеције увезено 1700 грудних оклопа углавном типа корача,³² затим 800 шлемова типа барбута, 500 комплекта панцирних (верижних) кошуља заједно са покривачем за главу и врат, 800 заштитних оковратника, 1000 оклопа за подколенице, 600 пари различитих врста металних рукавица, 700 штитова (од чега 400 `на словенски начин`), 100 комплекта оружја за коњаника и још доста другог наоружања у вредности од 1200 перпера.³³ Увоз великих количина наоружања у релативно кратком временском раздобљу указује на одлучност српског владара да модернизује своје војне снаге. При томе, ови бројеви не морају бити коначни будући да је увоз преко Венеције био само један, додуше вероватно најзначајнији трговачки правац из кога је у тадашњу Србију стизало оружје. Поред обима увезене опреме који је импресиван, наведени подаци из млетачког архива показују да је наоружање било намењено опремању јединица тешких оклопника и то најсавременијим типовима, истим оним које су користили и немачки најамници у Душановој служби.

члан 173. Душановог законика у коме се помиње властела и властеличићи у српској држави који могу бити и Немци: Динић, *н.д.*, стр 398-399. Млетачко веће својом одлуком од 5. маја 1341. године забрањује новачење најамника за српског краља што би могло да осликава стање које је испровоцирало њено доношење: Ljubić, *Listine*, II, 111.

³² Овом броју треба додати и 75 корача које су увезене у још једној мањој поруџбини, јуна 1341. године: Ljubić, *Listine*, II, 118.

³³ Ljubić, *Listine*, II, 111, 118, 144, 289, 453. S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike III, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb 1872, 133-134. (у даљем тексту: Ljubić, *Listine* III); Ђ. Петровић, „Оружје Србије и Европа, XIII-XIV век”, *Европа и Срби – међународни научни скуп 13-15. децембра 1995*, ур. С. Терзић, Београд, 1996, 153-154. (у даљем тексту: Петровић, *Европа и Срби*).

Да је Стефан Душан предузео опсежну и систематску модернизацију своје војске постаје јасно не само на основу великог обима увеженог наоружања већ и када се упореде њихове врсте са онима из времена његовог оца, Стефана Дечанског (1321–1331). Душанов отац је такође увозио оружје и војну опрему из Италије, па иако су те количине неупоредиво мање и најчешће износе по неколико десетина, ретко до пар стотина комада,³⁴ могу се упоредити по типовима са онима из Душановог доба. У време Стефана Дечанског претежно су увожене панцирне кошуље, лакши типови шлемова као што су бачинело и гвоздени шешир без визира који нису штитили лице ни врат, затим верижни оковратници и метални штитници за потколенице.³⁵ Када се ови типови упореде са типовима оклопа и шлемова из Душановог времена, уочава се јасна разлика. Поред тога што је опрема оклопника из Душановог времена знатно савременија, она је и сложенија и тежа него пре. Употреба кораче не искључује панцирну кошуљу, заправо они су се носили заједно, док је шлем типа барбута такође био тежи и штитио је већи део главе него бачинело или гвоздени шешир.

Табела 1 – Упоредни приказ типова војне опреме који су увожени у Србију у време Стефана Дечанског и у време Стефана Душана.

Тип	Стефан Дечански (1321–1331)	Стефан Душан (1331–1355)
Оклоп	<ul style="list-style-type: none"> • Панцирна кошуља 	<ul style="list-style-type: none"> • Корача
Шлем	<ul style="list-style-type: none"> • Бачинело • Гвоздени шешир 	<ul style="list-style-type: none"> • Барбута

Радионичко порекло увеженог оружја из Душановог времена није познато, али је оно најпре могло потицати из северноиталијанских оклопарских центара. Та област и посебно град Милано у средњем веку су били познати по производњи најбољих оклопа, док о употреби корача у области Ломбардије имамо и ранија конкретна сведочанства.³⁶ Још бољу слику квалитета и начина израде поменутих оклопа пружају очувани примерци из XIV века из Милана, као и из саме Венеције.³⁷ Тако би околност да је ово оружје стизало у Ср-

³⁴ *Monumenta ragusina. Libri reformationum. Tomus V*, Zagreb 1897, 243; I. Man-ken, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, Beograd 1960, 297; *Diversa Cancellariae* 9, fol. 101^v, 18. X 1329; Петровић, *Европа и Срби*, 151–154.

³⁵ *Monumenta ragusina. Libri reformationum. Tomus 1*, Zagreb 1879, 80; Petrović, *Dubrovačko oružje*, 114.

³⁶ Видети напомену бр. 11.

³⁷ M. Scalini, "Corazzine e bacinetti dalla rocca di Campiglia", G. Bianchi, *Campiglia. Un castello e il suo territorio. II. Indagine archeologica, Volume 2*, Firenze 2004, 382.

бију преко северне Италије посредно указивала и на његов квалитет. О увозу наоружања из Ломбардије и околних области северне Италије у Србију постоје конкретни писани подаци из нешто каснијег времена.³⁸

Набавке наоружања из Венеције између 1341. о 1349. године биле су готово искључиво од по 500, 300, ређе 100 комада што управо одговара бројном стању јединице тешких оклопника по правилима средњовековне војне тактике. У том смислу посебно је илустративна поруџбина из новембра 1345. године која је очигледно била намењена опремању једне конкретне јединице од 300 бораца. Тада је набављено 300 грудних оклопа типа корача, 300 шлемова типа барбута, 300 штитника за врат, 300 штитника за подколенице, и 300 штитова.³⁹ И за поруџбину из маја 1347. се може закључити да је била намењена пре свега опремању једне јединице оклопника која је бројала 500 бораца. Том приликом, између осталог, увежено је 500 барбута, 500 оковратника и 500 штитника за подколенице.⁴⁰ Ова околност указује да је наоружање набављано ради опремања целих јединица које су у ово време и осниване.

Количина увежене војне опреме само током пете деценије XIV века вишеструко превазилази познато бројно стање најамничких јединица у Србији у то време што указује да су у земљи морале постојати још неке јединице исте врсте и састава којима је ова опрема била намењена. У случају да је опрема набављана за најамнике, било би потребно само попуњавање њихове оштећене или изгубљене опреме па би поруџбине биле знатно мање, а не у толиком обиму и у пуним бројевима за једну јединицу. Из прве деценије Душанове владе такође потичу подаци о поруџбинама оружја из Италије,⁴¹ али су оне углавном много мањег обима и вредности него из наредне деценије, па се можда управо у овим случајевима могу препознати набавке за обнову опреме постојећих јединица Душанове војске међу којима су могле бити и оне најамничке. Расположиви подаци показују и да су стране јединице које су дуже боравиле у Србији бројале по 300 бораца, а неке поруџбине преко Венеције су очигледно биле намењене за опремање јединица од по 500 ратника. Поред тога, међу увеженим наоружањем је и поруџбина од 400 штитова

---

³⁸ Видети напомену 76. О употреби оклопарских производа из северне Италије у Србији друге половине XIV века: Алексић, *Нови тупови*, 270-275.

³⁹ Ljubić, *Listine II*, 289.

⁴⁰ Ljubić, *Listine II*, 453.

⁴¹ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike I, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Zagreb 1868, 384 (у даљем тексту: Ljubić, *Listine I*); Ljubić, *Listine II*, 4; Ђ. Петровић, *Србија и Европа*, 153.

“на словенски начин” који су морали бити намењени пре свега домаћим, а не страним борцима у Српској војсци.⁴²

Да краљ Душан није само опремао, већ заправо систематски оснивао нове војне јединице упућује и околност да је набављана опрема за тешку коњицу, врсту јединица о чијем постојању у српској војсци пре овог времена немамо података.⁴³ На основу обима и динамике поруџбина, може се претпоставити да су у ово време основане и опремљене најмање две јединице од 500 бораца, једна која је бројала 300 бораца и једна која је бројала 100 коњаника.

* * *

О постојању домаћих јединица тешко оклопљених коњаника у Душановој војсци говоре и други, конкретнији подаци који нам омогућавају да реконструирамо не само њихову опрему, већ и састав, па и офицере који су им командовали. У опису битке код Стефанијане маја 1344. године, Јован Кантакузин наводи да је Душан, који се тада налазио код Зихне у источној Македонији, одвојио “најбољи део своје војске и поставивши им заповедника по имену Прељуб” и послао га у потеру за турским снагама.⁴⁴ У каснијем опису цар писац каже да је Србима који су сјახали са својих коња у кретању сметала тежина њиховог оружја, као и да су Турци имали предност будући да су били лакше оклопљени од њих. Нема сумње да је овај „најбољи део“ Душанове војске чинила нека посебно опремљена и обучена коњаничка јединица или више њих. У опису битке код Стефанијане наводи се да су српски коњаници имали теже оклопе,⁴⁵ а подаци из Млетачког архива показују да би то најпре били оклопи типа корача. Управо у претходне две године (1341. и 1342.) у Србију су стигле кораче у две велике поруџбине од по 500 комада.⁴⁶ У опису напада на град Сервију у Тесалији у јесен 1350. године чију одбрану је такође предводио Прељуб, наводи се одред од 500 бораца под његовом командом.⁴⁷ Војвода Прељуб је био и на челу једне експедиционе армије која се у касно лето 1348. године упутила са за-

⁴² Ово је једна од ретких цифара увежене опреме која не одговара бројном стању борбене јединице од 500, 300 или 100 бораца. Ипак, највероватније су штитови били намењени за једну јединицу од 300 ратника и једну од 100, на шта упућује и структура увоза опреме из те 1349. године када је пред ових 400 штитова увежено још само 100 грудних оклопа и 100 рукавица: Ljubić, *Listine III*, 133-134.

⁴³ О коњици у средњовековној српској војсци: А. Узелац, „Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији”, *Војноисторијски гласник* 1/2014, Београд, 24 и даље (у даљем тексту: Узелац, *Српске војске*).

⁴⁴ Кантакузин, *ВИИИЈ*, VI, 458-459.

⁴⁵ Исто, 459.

⁴⁶ Ljubić, *Listine II*, 111, 144.

⁴⁷ Кантакузин, *ВИИИЈ*, VI, 513-516.

датком да освоји области Тесалије и Епира на крајњем југу Грчког копна. Њено језгро такође је најпре могао чинити одред тешких оклопника праћен другим помоћним јединицама.

Када се витез Палман, по наредби цара Душана, у касну јесен 1355. године са својим одредом оклопника упутио у Далмацију да заузме град Клис, заједно са њим пошао је и други истакнути царев војсковођа, Ђураш Илијић на челу својих снага са задатком да заузме град Скрадин. Одред којим је командовао Ђураш имао је исти задатак у Скрадину, као и Палманов у Клису, да одбије Угарски напад и издржи опсаду града.⁴⁸ Чак и у случају да Паламанов одред овом приликом није био у свом пуном саставу,⁴⁹ сигурно је да су снаге под командом Ђураша Илијића морале чинити јединицу сличне јачине, врсте и састава као и одред палманових најамника. То указује да је Ђураш Илијић такође могао бити један од официра цара Душана који је био обучен и у стању да командује једним одредом тешких оклопника. Могуће је да се и помен одреда од 500 оклопника које је Душан октобра 1345. године нудио као помоћ Венецији при опсади Задра не мора обавезно односити на стране најамнике већ можда на неку домаћу јединицу ове врсте.⁵⁰

Сви наведени подаци показују да је српски владар од почетка пете деценије XIV века почео плански да оснива домаће јединице оклопника сличног састава, опреме па и обуке по узору на такве јединице на Западу. Оваква намера делује логично и природно, будући да су у држави стално боравили Немачки најамници који су располагали војничком вештином коју су лако могли преносити домаћим борцима. Тиме се није само на много економичнији начин могло доћи до јединица истог или сличног састава и ефикасности (цена добрих најамника у средњем веку је била велика),⁵¹ већ се тако дугорочно развијала целокупна вештина ратовања у земљи.

* * *

Постоје још неки подаци који показују на који начин је Стефан Душан одмах након ступања на власт започео модернизовање своје војске по узору на западну вештину ратовања. Упоредо са напретком оклопа и друге заштитне опреме, током прве половине XIV века у Европи се усавршавају и различите врсте оружја као што је ве-

---

⁴⁸ Ljubić, *Listine III*, 305-306.

⁴⁹ Податак о „300 добрих људи” (*III centum boni homines*) у Клису у писму Трогирског кнеза од 15. децембра 1355. највероватније се односи управо на Паламанове витезове: Ljubić, *Listine III*, 292.

⁵⁰ Ljubić, *Listine II*, 279.

⁵¹ Узелац, *Најамничке војске*, 22-23.

лики витешки мач. Њега одликује дуго двосекло сечиво и дршка која у ово време наставља да се продужава омогућавајући тако руковање са обе шаке. До овог времена у већем делу континента, посебно јужним областима укључујући и средњовековну Србију, у употреби су били различити типови мачева, али су преовладавали они лакшег сечива и оштрог врха који су подједнако били намењени за ударце бодом и сечом. Велики витешки мач је се појавио и нешто раније, али је тек од XIV века постао доминантан тип у Европи. То оружје је било обавезан део наоружања тешке коњице (сл. 5), па нема сумње да су га користили и оклопници у Душановој војсци.⁵²

Постоје и конкретнији подаци који указују на почетак шире употребе великог витешког мача у средњовековној Србији. Већ прве године по Душановом ступању на престо, у Призрен је дошао Дубровачки мачар Мартоло са својим сином како би ковао мачеве за српског краља.⁵³ Из истог времена су и први сачувани подаци о домаћим мачарима у средњовековној Србији, у Котору⁵⁴ и у косовском селу Чабићу (1330/1331).⁵⁵ Они показују да је домаћи мачарски занат до тада већ у потпуности био развијен, чак и у појединим сеоским срединама, па се намеће закључак да је Мартоло морао доћи у Србију да би ковао неки другачији, посебан тип оружја. О каквом се типу мача радило, указује један нешто ранији податак, из новембра 1326. године у коме се каже да је Мартоло поседовао велики мач (*magna spata*) српског властелина Браноја Бранивојевића.⁵⁶ Израз *`magna spata`* као и *`spada granda`* у тадашњем Дубровнику највероватније је означавао велики витешки мач који су одликовале велике димензије и продужена дршка за једну и по или две руке.⁵⁷ Иако је у ово време већи део процеса производње једног мача обављао заправо ковач, а мачар је радио завршну обраду предмета,⁵⁸ присуство мачара Мартола који је у Призрен дошао најпре на две године али се по свему судећи ту задржао знатно дуже,⁵⁹ сведочи о интензивној производњи мачева у

⁵² Видети напомену 29.

⁵³ Ђ. Петровић, „Оружје Србије у касном средњем веку“ у: *Историја примењене уметности код Срба I*, ур. Н. Андрејевић-Кун, Београд 1977, 128 (у даљем тексту: Петровић, *Оружје*).

⁵⁴ У најстаријим сачуваним свескама Которског архива из 1326 – 1337. године наводи се девет ковача и два мачара, Судско – нотарске књиге I-2, 63, 65, 109, 175, 368, 324: Р. Ковијанић, И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора*, Цетиње 1957, 161.

⁵⁵ Дечанска повеља, *Задужбине Косова*, Призрен-Београд 1987, 332.

⁵⁶ *Diversa Cancellarie* 8, fol. 121, 8 новембра 1326: Јиречек *н.д.*, 109; Petrović, *Dubrovačko oružje*, 24.

⁵⁷ Petrović, *Dubrovačko oružje*, 24.

⁵⁸ М. Алексић, *Medieval Swords from Southeastern Europe*, Belgrade 2007, 16 (у даљем тексту: Алексић, *Swords*).

⁵⁹ Петровић, *Оружје*, 128.

Душановој престоници. Велики витешки мачеви су били познати у Србији и пре доласка Мартола о чему говори то да га је поседовао истакнути властелин из Хума, Браноје Бранивојевић, али се до њих тада највероватније долазило увозом, на пример поруцбинама каква је била она из 1313. године када је за Стефана Дечанског требало да се увезе 108 мачева преко Венеције и Дубровника.⁶⁰

Однедавно је познато још једно писано сведочанство о употреби великих витешких мачева у Душановој Србији. Реч је посланству које је овај Немањић упутио мамелучким султанима у Египат, а које је приспело на обале северне Африке у пролеће 1344. године.⁶¹ Српска делегација је свечано примљена на калифовом двору у Каиру 24. маја и том приликом је предала поклоне свог владара међу којима је био и један украшени мач са дугом дршком. Арапски хроничар је приметио да мач има дугу дршку, што је једна од главних особина која разликује велики витешки мач од ранијих типова као и од другог сечног оружја које је тада било у употреби у северној Африци и на Блиском истоку. Околност да је мач био украшен указивала би да се радило о церемонијалном оружју.

Постојање великих витешких мачева у Србији може се документовати и кроз археолошке налазе са наше територије.⁶² Неки од њих на сечиву имају знак вука у трку што је сигнатура мачарских радионица из јужнонемачког града Пасауа, једног од водећих европских центара за производњу ове врсте оружја. О томе да су домаћи ковачи успешно усвојили производњу великог витешког мача говори и каснија појава особеног типа овог оружја у Србији које је у Дубровнику 1391. године забележено под називом спада скјавонеска, односно српски мач.⁶³ Пример великог витешког мача показује начин на који су и неке друге нове врсте и типови оружја у ово време могли бити уведени у употребу у српској војсци.

Да је владар на различите начине дистрибуирао оружје и међу својим племством, илуструје члан 48 Душановог законика где се прецизира да после смрти властелина “добри коњ и оружје” треба да се врате цару, а витешки појас и свечана одећа остају у трајном

---

⁶⁰ Ljubić, *Listine I*, 266. Могуће да је у још једној поруцбини оружја из Венеције из 1318. године чија врста није прецизирана такође могло бити оваквих мачева: Ljubić, *Listine I*, 166.

⁶¹ А. Узелац, „Србија и Мамелучки Египат током XIII и XIV века”, *Београдски историјски гласник* 4, 2013, 23-37.

⁶² Aleksić, *Swords*, 15, 55-57.

⁶³ Test. Not. 8, fol. 2: Petrović, *Dubrovačko oružje*, 101-104; М. Aleksić, “Some Types of Hilts of Medieval Swords from Southeastern Europe”, *Cum Arma Per Aeva*, ed. P. Kucypera, P. Pudlo, Torun 2009, 155-173.

власништву властелинове породице.⁶⁴ Под оружјем које се овде помиње најпре треба помишљати на мачеве који су се очигледно производили у већем броју, а можда и на друге врсте наоружања. Податак о “добрим коњима” које је владар давао својој властели указује да је Стефан Душан и по овом питању могао чинити кораке да унапреди постојеће стање. Ратни, борбени коњ је био изузетно важан и за спремност тешких оклопника, па нема сумње да се на њих обраћала посебна пажња.⁶⁵

* * *

Подаци о унајмљивању целих јединица тешких оклопника као и формирање таквих домаћих одреда указује да је од прве половине XIV века српска војска почела да уводи ову врсту јединица у свој борбени ред. Тешка коњица није била само елитна средњовековна јединица, већ је у тактичком смислу представљала језгро модерне војске тог времена, а њен јуриш најчешће је био пресудан тренутак битке. Уређено дејство тешке коњице на бојном пољу захтевало је постојање и других врста јединица које су јој пружале тактичку подршку, као што су одреди лаке коњице или стрелаца. Поред тога, оснивање и одржавање једне тако сложене и високоспецијализоване јединице или више њих отварало је и друга битна питања као што је начин регрутације и попуњавања њиховог састава, затим обука у руковању посебним оружјем и опремом, маневри и тактичко увежбавање са другим јединицама. То указује да је увођење тешке коњице у редовни састав српске војске морало утицати и на преуређење читаве њене структуре и тактике на новим принципима и по узору на модерне европске војске тога времена.

Јединице тешких оклопника захтевале су посебну обуку и повећану посвећеност њених чланова што упућује на могућност да су функционисале као стална или полустална војска. До овог времена сталне јединице у Србији чинили су углавном само страни најамници који се најчешће помињу уз владара.⁶⁶ Подаци о оснивању нових јединица оклопника указују на могућност да од времена Стефана Душана у Србији постоје и домаће јединице сталне или полусталне војске.

О припадницима ових домаћих јединица оклопника немамо конкретних података, али о њиховом положају може говорити околност да су сви по имену познати чланови Паламновог одреда носи-

---

⁶⁴ Законик цара Стефана Душана, Манастир Хиландар, Православно удружење «Свети Сава», Нови Сад 2012, 20.

⁶⁵ О војним коњима у средњовековној Србији: А. Узелац, „Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији”, *Војноисторијски гласник* 1/2014, Београд, 24-28.

⁶⁶ Узелац, *Најамничке војске*, 10-11, 21.

ли неку племићку титулу.⁶⁷ Са друге стране, Кипарски канцелар Филип де Мезијер у опису боравка папског посланства на Душановом двору 1355. године, наводи да су уз српског владара “многи немачки племићи и други најамници” (*multi ibi nobiles Teutonici et alii stipendiarii*),⁶⁸ што значи да ипак нису сви припадали овом друштвеном staleжу.

Пример палманове јединице указује да су и чланови домаћих јединица оклопника највероватније имали статус властеле, и то најпре властеличића, али да је у том смислу могло бити и изузетака. Околност да нису сами набављали своју опрему већ да их је опремао владар, указује да су можда ипак нешто више били везани за двор свог господара. Да је ово питање могло бити решавано и у складу са конкретним околностима и не тако круто, показује пример Дубровника у коме су оклопе типа корача до 1349. године поседовали само припадници комуналног племства, а после те године могли су их имати и пучани.⁶⁹ За питања попуњавања састава јединица оклопника и њених чланова од користи могу бити и подаци о рођацима витеза Палмана, синовцу Георгу и брату Кијаране (?), који су служили под његовом командом,⁷⁰ а иста појава може се наслутити и током преговора Ђураша Илијића у Скрадину, када се уз њега том приликом помињу његова браћа Никола и Владин (“Blandini”).⁷¹

У писму Трогирског кнеза Шибенском кнезу и венецијанском провидуру у Далмацији приликом опсаде Скрадина децембра 1355. године поред Палмана помиње се и извесни Мршота (“Mersote”).⁷² Ова личност је препозната као један од заповедника, поред Палмана, српских снага у Скрадину,⁷³ па иако је његова улога могла бити и нешто другачија, његово словенско име буди занимање за могућност да је у Палмановој јединици могло бити и домаћих људи. Са друге стране, Филип Мезијер наводи да су немачки најамници на Душановом двору сви добри католици,⁷⁴ што упућује на супротан закључак, односно да је евентуално присуство Срба у овој јединици могло бити само појединачно.

---

⁶⁷ Динић *н.д.*, 398.

⁶⁸ Јиречек, *н.д.*, 113-114; Динић, *н.д.*, 398.

⁶⁹ *Monumenta ragusina: libri reformationum. Tomus II*, Zagreb 1882, 79; Petrović, *Dubrovačko oružje*, 101.

⁷⁰ Палманов синовац Георг (Giorgius), Div. Rag. 30. dec. 1343 и његов брат Chi-arane (?), Div. Rag. 26. okt. 1336: Јиречек, *н.д.*, 113.

⁷¹ Ljubić, *Listine III*, 304.

⁷² Ljubić, *Listine III*, 292.

⁷³ D. Gruber, *Borba Ludovika I s Mlečanima za Dalmaciju*, Zagreb 1903, 77, где је ово име прочитано као „Мрзота”.

⁷⁴ Јиречек, *н.д.*, 114.

Тешко оклопљена коњица негована је и развијана у Србији и после Душанове смрти што показује, између осталих, податак да је краљ Вукашин 1367. године увезао из Дубровника 20 оклопа за коње,⁷⁵ као и увоз веће количине наоружања из Ломбардије и околних области северне Италије за Николу Алтомановића у пролеће 1371. године.⁷⁶ У ово време на нашим просторима тешки оклоп је већ постао широко раширен део војне опреме. То потврђује и одлука Дубровачког већа из 1366. године о забрани извоза и увоза оклопа од које се изузимају људи из Србије и Босне који и даље могу доносити своје оклопе на поправку у град Светог Влаха у коме су тада радила два оклопара.⁷⁷ Дубровачко Веће умољених дозволило је 1381. године Балши II Балшићу да купи 30 оклопа и да поправља своје кораче код општинских оклопара.⁷⁸ Ови примери указују на могућност да је поједина крупна властела и у време цара Душан могла имати под својом командом неке јединице које су функционисале као стална војска. У време византијско-турског напада у јесен 1350. године док се Душан са главнином војске налазио на походу на западу, у српским пограничним областима помињу се значајне војне снаге под командом ћесара Прељуба и Радослава Хлапена, међу којима и одред страних најамника. Посебан статус, у војном смислу, које су поједине пограничне области имале у српској држави традиционално је био уређен у форми крајишта на чијем челу се налазио властелин крајишник, а да је о његовим овлашћењима као и обавезама српски цар водио посебно рачуна, говори више чланова његовог Законика који се баве овим питањима.⁷⁹

* * *

Осим модернизовања војне опреме и оружја, оснивања нових врста јединица, као и борбених и тактичких иновација, Стефан Душан је предузимао и важне мере на унапређењу целокупног борбеног духа своје војске. Српски цар је упамћен као велики љубитељ витешких обичаја, а у Дубровнику је остало сећање да је често приређивао витешке двобоје, турнире и забаве – ђостре и багорде.⁸⁰

⁷⁵ Div. Sanc. 21, fol. 4. Петровић, *Оружје*, 157.

⁷⁶ *Monumenta Ragusina. Tomus IV, Zagreb 1896*, 123-124; Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике I*, Београд 1935, 222; Петровић, *Оружје Србије и Европа*, 157-159. Оружје је набављано из Ломбардије, Анконитанске марке и области Венеције (вероватно Белуна).

⁷⁷ А. Соловјев, *Књига свих реформација града Дубровника*, Београд 1936, 88-89.

⁷⁸ М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке Републике I*, Београд 1951, 150.

⁷⁹ М. Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године”, *Историјски гласник* 1-2/1987, 30-34.

⁸⁰ *Orbin*, 108.

Његов надгробни споменик у виду витешког жисана уобичајеног за западноевропске владаре најбоље илуструје колико је овај Немањих ценио витешку културу свога доба.⁸¹

Својеврсни процват витешких обичаја у Србији за време Душана илуструје и нагли развој домаће хералдике. Од његовог времена породична знамења и грбови постају готово обавезни део традиције српског племства а да је то могло бити осмишљено и иницирано на владаревом двору указују аналогije са једним од најстаријих познатих Европских грбовника, Циришким грбовником који је настао око 1335–45. године.⁸² Ова колекција хералдичких симбола нижег немачког племства са простора Швапске, североисточне Швајцарске, Алзаса и области Бадена садржи веома сличне или чак исте мотиве и решења која се могу наћи на раним примерима српске хералдике из доба Душанове владавине.⁸³ Као пример за то може послужити монументална надгробна плоча царевог протовестијара Томе Борислава из манастира Сопоћани са представом шлема са застором и челенком у виду орловог крила.⁸⁴ Мотив орловог крила је приказан у више наврата и у Циришком грбовнику.⁸⁵ Већ поменути надгробна плоча непознатог витеза из северозападне припрате манастира Дечани (сл. 4) има хералдичку представу шлема са челенком у виду уздигнутих руку која такође спада у репертоар мотива из Циришког грбовника.⁸⁶ Овоме се могу додати бројни други, нешто каснији примери српске хералдике који такође имају хералдичке представе које су присутне у Циришком грбовнику. Наведена сличност мотива, као и хронолошка и просторна блискост Паламновог порекла и других познатих витезова Душанове телесне гарде који потичу управо из суседних Алпских области, указују да су припадници ове јединице имали и одређену улогу у преношењу хералдичких мотива, али и других елемената витешке културе у Душанову Србију.⁸⁷ Оваквом закључку ишла би у прилог и околност да је ово немачко племство било интегрисано у државни систем Србије.⁸⁸

---

⁸¹ Даница Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 116-119.

⁸² Н. Runge, *Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts*, Zürich 1860; W. Merz, *Die Wappenrolle von Zürich: ein heraldisches Denkmal d. 14. Jahrhunderts in getreuer farb. Nachbildung d. Originals mit d. Wappen aus dem Hause zum Loch*, Zürich, 1930.

⁸³ В. Иванишевић, „Развој хералдике у средњовековној Србији”, *ЗРВИ* 41, 2004, 216.

⁸⁴ Д. Филиповић, „Прилог познавању средњовековних надгробних плоча у манастиру Сопоћани”, *Новопазарски зборник* 7, 1983, 46-49, Т. VI.

⁸⁵ Runge, *н.д.*, Taf. I – VIII.

⁸⁶ Merz, *н.д.*, Taf. X.

⁸⁷ Иванишевић, *н.д.*, 217.

⁸⁸ Динић, *н.д.*, 398-399. С. Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2011, 65.

Витешка култура у средњовековној Европи није представљала само скуп одређених друштвених вредности, образаца понашања или естетике човека тога времена, већ пре свега важно средство за мотивацију и подизање борбеног морала војске и ратника. У таквом светлу треба најпре посматрати однос европских владара према општим традицијама витештва и нема сумње да је овај њен аспект био препознат и на српском двору. Иако о постојању витешких обичаја у средњовековној Србији постоје много ранија сведочанства од Душановог времена,⁸⁹ интензивно ширење витешке културе у ово време показује да је она управо тако схваћена од стране српског владара, као важно средство за подизање борбеног духа племства и читаве војске. Због тога ширење витешке културе у Србији не треба посматрати као само просто преузимање одређених популарних културних образаца свога времена, већ најпре као још један елемент Душанове реформе војске.

Сви изнети подаци показују да је Стефан Душан још као млади краљ поседовао свест и жељу да модернизује српску војску по принципима западне вештине ратовања. На основу детаљног пописа опреме једног припадника његове јединице тешких оклопника под командом витеза Палмана као и археолошке и друге грађе, можемо реконструисати како је изгледао један тешки оклопник у Србији овог времена. Поред довођења страних најамника и друге мере које је Душан предузимао одмах по доласку на престо указују на његову тежњу да модернизује наоружање у својој војсци и уведе нове типове оружја. Овим мерама на почетку његове владавине треба придодати и увоз оружја у количинама које су углавном биле уобичајене у Србији у периоду пре његовог доласка на престо. Међутим, почевши од 1341. године, ове поруцбине постају упадљиво веће. У наредних девет година у Србију је преко Венеције увезена знатна количина различитог наоружања и војне опреме и то модерних типова које су користили западни оклопници. Поруцбине наоружања су готово по правилу биле од по 300, 500 и 100 комада, што одговара бројном стању ове врсте јединица по правилима средњовековне вештине ратовања. То указује да је српски владар почетком четрдесетих година XIV века приступио интензивном оснивању домаћих јединица тешких оклопника о чијем постојању пре тога у Србији нема сазнања. Расположиви подаци омогућавају да препознамо и неке од војних подухвата у којима су ове домаће јединице оклопника

---

⁸⁹ Узелац, *Најамничке војске*, 17-21; Алексић, *Тешка коњица*, 102-104; О пореклу западног витештва у византијским традицијама: М. Алексић, „Витештво у средњовековној Србији”, *Нови гласник* 1/2015 (у припреми).

учествовале, као и официре који су им командовали. Увођење тешке коњице у редовни састав српске војске условило је и тактичко прилагођавање њеног борбеног реда овим јединицама, а самим тим и преуређење целе војске. Све ове мере указују да је српски владар предузео систематску и свеобухватну реформу својих војних снага. Поред тога, Стефан Душан је приступио и интензивном ширењу витешке културе, као важног средства за јачање мотивације и борбеног духа ратника што се такође може разумети као део његове тежње да реформише своју војску. Све ове мере биле су део Душанове војне реформе чији је циљ био да се српска војска унапреди и сврста у ред модерних европских војски свог времена.

На крају, можемо изнети оцену да је реформа војске Стефана Душана, упркос појединим тешкоћама, успешно спроведена и да је испунила свој циљ. Она је допринела успесима на бојном пољу који су омогућили територијално ширење и јачање државе, али је и дугорочно унапредила вештину ратовања на нашим просторима. Српска средњовековна војска постала је борбено и тактички оспособљена за самостално вођење и најсложенијих ратних операција по савременим схватањима тадашње ратне вештине. Од времена Стефана Душана њено језгро и главна ударна снага постаје тешка коњица, а традиције ове елитне средњовековне врсте јединица успешно су неговане и развијане и у доба деспотовине.

Mag. Marko Aleksić

BELGRADE

SERBIAN ARMY REFORM DURING THE PERIOD OF STEFAN DUŠAN

(Summary)

One of the main stages in the development of the medieval Serbian Army was the reform carried out by King and Emperor Stefan Dušan Nemanjić (1331-1355). During his reign, a unit of 300 heavily-armed mercenaries was present in the country as the ruler's bodyguard. Preserved in the Dubrovnik archives is a document containing an equipment list of one of the members of this unit. The individual soldier's equipment consisted of two torso coat plates of armor (coracia), three barbute helmets with mail collar (barbutas cum mallis), three great helmets with a crest, two mail collars, a pair of metal armor for the legs to the knees (greaves), a pair of metal cuisses, a pair of

metal gloves, two tunics (*surcotte*), a blanket for horses, and three saddles. In the absence of documents on local arms production, significant data provide information from the Venetian archives. They show that in the period from 1341 to 1349, there were five major imported military equipment shipments Serbia received, consisting of 1,700 coat of plates (*coracias*), 800 *barbutas*, 500 sets of chain shirt with a covering for the head and neck, 800 mail collars, 1000 pairs of greaves, 600 pairs of metal gloves, 700 shields of which 400 were "in the Slavic manner," 100 sets of weapons for horsemen, and many other undefined items of armament. Imports into medieval Serbia were also from other trade routes, so these large numbers of arms and armor, which probably came from northern Italian workshops, should not be considered to be final. Venetian archival data on the types of weapons shows that Dušan was importing the same type of equipment which was used by mercenaries in his service. Its numbers, which coincided with orders of between 300 and 500 pieces, show that he was establishing new domestic units of heavily-armored cavalry. Historical data about 500-man detachments under the command of the Duke Prelub in 1344 and 1350, as well as a detachment of about 300 men-at-arms under the command Djuraš Ilijić from 1355, identify some of the local military units that Dušan founded and for which the imported equipment was intended. Heavy cavalry was one of the most important combat units of medieval armies, which set the model for tactics of other units and of the army as a whole. Therefore, the establishment of new heavily-armored cavalry units and their introduction into the battle line of the army led to significant innovations in its structure and military tactics. The use of heavy cavalry in the Serbian Army can be reliably dated to the Battle of Velbužd in 1330 where Stefan Dušan was personally leading the attack of these units, which were composed mostly of mercenaries from the West. Dušan Nemanjić is remembered as a fancier of chivalrous traditions and organized knight tournaments whose winners were rewarded with a knightly belt. At that time the custom of possessing a family coat of arms had spread among the Serbian nobility which, along with other information, suggests a booming of the chivalric culture in Dušan's Serbia. The practice and ethos of chivalry, which was not just a collection of popular cultural patterns of medieval society, but primarily an important element for raising the fighting morale of the whole army, spread throughout medieval Serbia. It is another element, in addition to the modernization of arms and armor, that contributed to the establishment of new military units of heavy cavalry, as well as tactical modernization of the whole army, of Stefan Dušan's reform of the Serbian Army.

Сл. 1 – Фреска Светог Ратника из манастира Лесново код Кратова, источна Македонија, из 1349. године

Сл. 2 – Налаз шлема типа барбути из реке Неретве код Мостара, XIV век

Сл. 3 – Камена надгробна плоча великог војводе Николе Стањевића из цркве Св. Стефана у селу Конче, југоисточна Македонија, око 1370. године

Сл. 4 – Камена надгробна плоча непознатог витеза из припрате манастира Дечани, XIV век

Сл. 5 – Камени кенотаф грофа Лудвига II Тиринског у дворцу Вартбург, централна Немачка, око 1350. године

Сл. 6 – Кула Опрах у западном делу Клишке тврђаве која се под овим називом помиње (Oprek) и 1355. године када је у њој борао витез Палман са својим оклопницима. Поглед са северозапада